

Світогляд особистості: БОРИС ГМИРЯ – СПИВАК, АРТИСТ, ЛЮДИНА

О.К. Зав'ялова, кандидат мистецтвознавства, доцент,

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка

Розглядається епістолярне надбання видатного українського співака Б.Р.Гмирі, розкриваються особливості світогляду особистості

Найбільш масовим літературним жанром можна вважати епістолярій, який складається з мемуарної прози, щоденників, листування тощо. Епістолярій як літературний жанр майже не досліджується, найчастіше використовується в якості інформативного матеріалу, дещо прикладного щодо інших типів наукових досліджень. Однак у житті видатних митців, і не тільки письменників, цей жанр постає значним літературним і творчим явищем, що відбиває філософські та естетичні погляди як основ мистецької діяльності автора, світогляд особистості. Блискучі взірці епістолярію залишили Ромен Ролан, Ілля Еренбург, виявляючи літературний професіоналізм. Дещо інші взірці епістолярного жанру створюються митцями – не письменниками. У музичному мистецтві – це епістолярій М.П.Мусоргського, П.І.Чайковського, М.А.Римського-Корсакова.

Літературний доробок Бориса Гмирі представлений досить вагомо – це і короткі спогади, щоденники, листи, нотатки про себе, мистецтво, оточення. За всіма канонами літературного жанру тут виникає проблема автора і героїв. Але на відміну від інших літературних жанрів особливість епістолярію у тому, що автор є одночасно і героєм розповіді. У цьому разі жанр епістолярію збігається з епікою.

У літературознавстві виокремлюють два типи образу автора: 1) образ оповідача, який розповідає про людей, зважаючи на певне до них ставлення – епічні жанри [4, с. 207]; 2) образ автора, який “також створюється, як і образи персонажів” [5, с. 165]. За думкою літературознавця А. Чичеріна, “не потрібно плутати образ автора з образом оповідача, розповідача чи героя, від імені якого ведеться розповідь” [Там само]. У літературній діяльності письменники, як правило, намагаються приховати образ автора. Так, Л.М. Толстой оцінював художній твір як “єдність самобутнього морального ставлення автора до предмета” [4, с. 199]. Толстому належить важлива роль у розробці образу автора: “При читанні твору, особливо чисто літературного – головний інтерес складає характер автора, виражений у творі” [5, с. 162].

У своїй статті про Толстого Чичерін описує ставлення великого російського письменника до Гете у процесі читання його творів: Толстой при першому знайомстві з твором Гете “погано розумів” його як автора. Але з кожним днем це розуміння прояснювалось, поліпшувалося. “Дуже характерно, – пише Чичерін, – що сказано не про розуміння або нерозуміння того чи іншого твору, а про нерозуміння і розуміння автора, як це відбувається при спілкуванні з живою людиною. Раз зрозумієш його спосіб думок, і уже все сказане ним буде зрозумілим” [5, с. 163].

Не заглиблюючись у літературознавство, відзначимо, що проблема автора в епістолярному жанрі повністю співвідноситься з літературним спадком Бориса Гмирі і може стати предметом дослідження. Мета – розкрити деякі особливості образу автора-оповідача та його світогляду в епістолярній творчості Бориса Гмирі. Спробуємо проаналізувати деякі документи епістолярію Гмирі і виявити ставлення Гмирі-співака до окремих фактів життя, творчості, оточення, їх оцінку.

Найяскравіше позиція Гмирі-людини як автора виявляється щодо його оточення. Гмиря постає як автор біографічний, за Чичеріним, “про якого ми знаємо, коли він народився, де жив, які були його сімейні обставини та його натура” [5, с. 164]. У спогадах автор виявляє свою позицію до минулого, зважаючи на радянський спосіб життя. Тому не дивно, що батько Гмирі характеризується стримано через те, що “був фанатично релігійним і все у нас крутилося навколо церкви” [2, 9]. Негативне ставлення

сформувалося і до репетицій церковного хору, де робота була, очевидно, поставлена не на високому рівні.

Цим фактам особистого життя протиставляється участь у світському хорі, яким керував О.І. Пінчук. Тут виявляється позитивне ставлення до репертуару з творів Лисенка, Леонтовича, а також роботи театрального гуртка під керівництвом Саші Костенка. У переживаннях “театральних жартів” Костенка, Гмиря постає емоційною, але стійкою людиною: “Важко мені стало і боляче. Так скривдили. Повертаючись додому, я безутішно плакав. Чи міг той випадок уплинути так, щоб юнак назавжди відвернувся від мистецтва? Звичайно, міг. Але перемогла все-таки сила, стримати яку ніщо не могло, – надзвичайна любов до мистецтва” [2, с. 10].

Якщо перша частина цитати характеризує Гмирю як головного героя спогадів, то завершальна її частина подає оцінку цьому героєві від автора-Гмирі з певним ставленням до життя. Складність аналізу епістолярної літератури саме і полягає в тому, щоб виявити характер мислення автора та його суб’єктивне ставлення до комічних чи драматичних ситуацій. Комічне і трагічне в житті Гмирі завжди поруч, особливо на театральній сцені. Тому підсвідомо Гмиря-автор характеризує Гмирю-героя в мемуарах як витриману та сильну духом людину. Диференціація мови оповідача на оцінку і фактологічну дозволяє дати всебічну характеристику Гмирі-людини, його моральним та етичним якостям. Гмиря-людина ставиться до фактів життя позитивно або негативно. Але ніколи він не дає негативної характеристики конкретному персонажеві, не згадує навіть його прізвища.

Тут проглядає християнська поведінка Гмирі-людини, який одержав православне виховання від своїх батьків. Неписаними законами такого виховання є бездоганна чесність і чемність, прагнення що найкраще зробити роботу, яку виконуєш, а також безумовна пошана та прощення усіякої кривди будь-якій людині. З малолітку Борис Гмиря не виносив найменшого насильства. Щиро християнська душа була в його матері: “Глибока ніжна любов матері озаряла світлом наше сіре життя,...вона з малих літ прищепила мені повагу до старших, взагалі до людей, і все це не суворістю, а великою любов’ю, ласкою” [2, с. 12]. І цими християнськими любов’ю та ласкою митець керувався в житті щодо людей та творчості. До своїх недоброзичливців Гмиря ставився стримано, але без ненависті. Цьому підтвердження – конфлікт, що призвів до розриву з оперним театром Києва і вихід на пенсію. Цей конфлікт дав змогу співакові працювати як гастролерові з вокально-камерним та оперним репертуаром.

У листі до П.В. Голубєва від 13 вересня 1957 року Гмиря-автор описує ситуацію навколо виконання партії Галицького з молодим диригентом, прізвища якого не наводить [2, с. 132]. Він відстоював свій творчий принцип співати *tempo rubato* у суперечці з диригентом, що звинуватив співака у неритмічному виконанні епізоду партії: “Порозумілися. Я заявив, що завжди співаю і буду співати *tempo rubato* і вважаю це своїм принципом творчості. Довів необхідність цього, і в результаті він вивісив замітку, що був неправий. Через шість місяців, за місяць до відпустки, я знову співаю Галицького з цим же диригентом, а наступного дня з’являється стінна газета “Блискавка”, у якій одна стаття, і в ній говориться, що Б. Гмиря знижує якість спектаклів і що 6 місяців тому назад диригент зробив правильні зауваження. Прошло 20 днів після виходу цієї газети. Ні дирекція, ні художнє керівництво не сказали ні слова – притаїлися. Я запропонував перевести мене на пенсію і що я буду виступати в Київському театрі, але як гастролер” [2, с. 132-133].

Як і в юності, Гмиря не зрадив себе. Він глибокоетично повів себе щодо своїх колег і театру, поставивши себе на найвищий рівень християнської моралі. І саме тут він виграв – Гмиря став провідним і одним із найкращих вокально-камерних співаків другої половини ХХ століття поряд із Зоєю Лодій, Зарою Долухановою, Дитріхом Фішер-Діскау, Вікторією де Лос Анхелес. Світогляд Гмирі-автора в епістолярії досить ясний – це позиція православного християнина, який поводить себе так навіть в умовах атеїстичної радянської системи.

Світогляд Гмирі-співака як головного персонажа епістолярію проявляється у роздумах про мистецтво співу, оперне виконавство, вокальну педагогіку. Ці роздуми складають цілісний монолог митця, звернений у майбутнє. Власне, у мемуарній літературі, щоденниках, нотатках переважає монологічна мова, лише в листуванні – діалог. Однак, за теорією М.М. Бахтіна, цей тип монологу може бути розширеним до діалогу, тому що передбачає читача, до якого звернена мова оповідача. Але це вже не “реальний діалог (життєва бесіда, наукова дискусія, політична суперечка тощо)” [1, с. 303], а діалогічні відносини: “Два висловлення співбесідників, віддалені одне від одного і в часі й у просторі, які нічого не знають один про одного, при смисловому зіставленні виявляють діалогічні відносини, якщо між ними є хоч яка-небудь смислова конвергенція (хоч би часткова спільність теми, погляду тощо)... Спільність проблеми породжує тут діалогічні відносини” [1, с. 303-304].

Звідси монологу Гмирі-персонажа властива діалогічна структура (за В. В. Стасовим [3, с. 124]). Його роздуми про мистецтво розгортаються у часі й просторі, у статтях та на зустрічах зі студентами консерваторій. Гмиря-персонаж в епістолярії постає дієвою людиною з науковим складом мислення. Його мистецькі ідеї можуть бути важливою ланкою і продовженням школи Бугомеллі-Голубева з питань виховання співака чи Станіславського-Шаляпіна з питань акторської майстерності.

Бахтін пише: “Набагато складніше дати цільний образ власної зовнішності в автобіографічному героєві словесного твору, де вона, приведена в різнобічний фабульний рух, повинна покривати всю людину. Мені не відомі закінчені спроби цього роду в значному художньому творі, але часткових спроб багато; от деякі з них: дитячий автопортрет Пушкіна, Іртен'єв Толстого, його ж Левін, людина з підпілля Достоєвського” [1, с. 32]. Бахтін пише про проблему автопортрета у літературному творі. Ця проблема дещо зменшена в епістолярному жанрі через те, що автор мемуарів ставить за мету відтворити не свій власний образ, а відстояти свої ідеї та творчі досягнення у життєвих колізіях, інколи драматичних. Тому на перший план виступає характер автора-героя у двобої за життя й мистецтво. Тут знову виникає спільність епістолярного жанру з епікою. Гмирі-автору вдається відтворити характер Гмирі-героя своєї доби через дію, зовнішні вчинки. Головними в його літературному доробку виступають естетична цінність Гмирі-героя, його інтелектуальна міць.

Переборення труднощів у процесі удосконалення себе як співака – основна тема роздумів Гмирі. “Я не міг зрозуміти, чому мені всі говорять: “Хороший голос у Гмирі”. Я відмінно розумів, що в Обухової голос видатний, а про неї говорять: “Як чудово співає”, – писав Гмиря. – І я поставив собі за мету – “добре співати”, тобто виконувати” [2, с. 20]. І Гмиря розробляє систему роботи над музичним твором, оперною партією, конкретним образом: “Наше завдання – змусити “страждати” глядачів” [2, с. 25]. Співак описує свій метод “емоційного резонансу”: “Усі почуття нам відомі. А якщо вони нам відомі, то дозволено мати для кожного почуття якусь визначену “кімнатку”, де найкращий резонанс. Наприклад, у певний момент співається про почуття радості. Як важливо, щоб потрібний тон пролунав безпомилково і вчасно” [2, с. 25].

Працюючи над партією Бориса Годунова з однойменної опери Мусоргського, Гмиря “як буквоїд, плазував по рядках словника, щоб хоч трішки зберегти пушкінський аромат вірша, мову лібрето геніального Мусоргського з детальним збереженням музичного малюнка. Якщо додати до цього необхідність зберегти стиль церковнослов'янського діалекту, то ти можеш повністю представити труднощі” [2, с. 113]. Не кожний співак здатний на таку пошукову працю!

Цікава сторінка дискусії Гмирі-співака з критиком щодо запису на платівку циклу М. Мусоргського “Песни и пляски смерти” в 1959 році. У цій полеміці Гмиря виступив як науковець, дослідивши історію редакцій циклу і всі варіанти його виконання [2, с. 40-41]. Наукова дискусія має продовження в листі до Є.С. Хінкіна з приводу пушкінських текстів у романсах Римського-Корсакова “Пророк” і На холмах Грузії та їх архаїзмів [2, с. 115].

“Червоною” лінією у ставленні Б.Р. Гмирі до мистецтва були безкомпромісні вимоги до себе, прагнення об’єктивної оцінки своєї творчості заради всебічного удосконалення вокальної та акторської майстерності. Практично всі сторінки щоденника та листи сповнені турботою про рівень співу, проханнями критичної думки: “Невдоволеність артистові необхідна як повітря, інакше він може задихнутися, перестане бути артистом” [2, с. 71]. У листах до Ж.А. Пудер Гмиря просить: “Напишіть свої відгуки обов’язково, та як можна більше критики, усі Ваші вказівки приймаю до неухильного виконання” [2, с. 71]. У листі до Голубєва: “Суворіше-суворіше, maestro, ніяких знижок!” [2, с. 89].

У літературній спадщині Гмирі проблема “автор-герой” представлена за класичними канонами епістолярного жанру. Автор дещо прихований, натомість герой вільно висловлює свої думки, обґрунтовує свої вчинки. До особистості Гмирі застосовна думка М. Бахтіна, який ще в 20-ті роки ХХ ст. розробляв проблему автора і героя: “Але цей об’єктивований автор... є відмінним від автора – героя біографії (форми, науково досить безпринципної). Спроба пояснити з індивідуальності його особистості визначеність його творчості, пояснити активність творчу з буття: якою мірою це можливо. Цим визначається положення і метод біографії як наукової форми. Автор повинен бути насамперед зрозумілим з події твору як учасник його, як авторитетний керівник у ньому читача” [1, с. 180].

Поставлена проблема тільки частково висвітлила грані особистості видатного українського митця і є перспективною для подальшого дослідження. У документах чітко відбивається історико-культурні реалії творчості і світогляду співака. Аналіз “роздвоєння” особистості Гмирі на автора і героя розкриває його людську гідність у боротьбі за високе мистецтво в Україні, патріотизм, етичні позиції. Гмиря створив свій власний мистецький світ високої естетичної стійкості. Гмиря не знав кризи й падіння у своїй творчості через те, що старався (за М. Бахтіним) “не перевершити інших у мистецтві, а перевершити саме мистецтво” [1, с. 176]. Пушкінські рядки “Я памятник воздвиг себе нерукотворный” можна повністю віднести й до Бориса Гмирі.

Список літератури

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Сост. С.Г. Бочаров; Прим. С.С. Аверинцева и С.Г. Бочарова. – М.: Искусство, 1979.
2. Гмыря Борис. Статті. Дневники. Письма. Воспоминания: Пер. с укр. – М.: Музыка, 1988.
3. Основин В.В. Драматургия Л.Н. Толстого: Учеб. пособие. – М.: Высш. школа, 1982.
4. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы: Учеб. пособие для студ. пед. ин-тов. – Изд. 5-е, испр. и доп. – М.: Просвещение, 1976.
5. Чичерин А. Образ автора в “Войне и мире” // В мире Толстого: Сб. статей. – М.: Сов. писатель, 1978.

Summary

It is considered epistolary heritage prominent ukrainian singer B.R. Gmyrya, open the particularities of the worldoutlook to personalities.